

Van fogalmunk róla

Szöveghasználat Rácz Márta műveiben

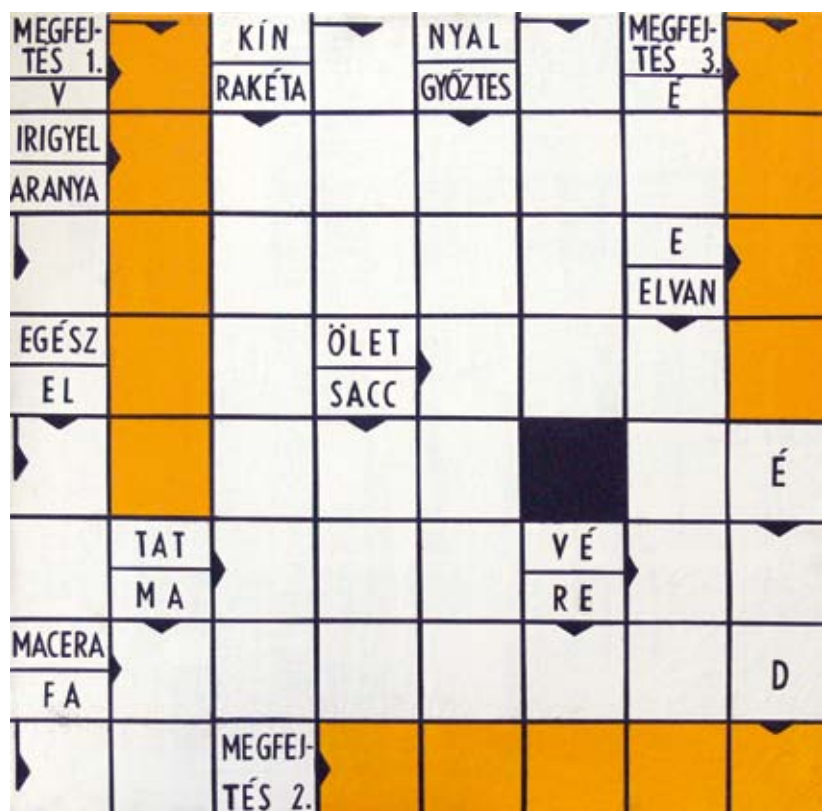
„A művész, azzal, hogy ír, nyelvi formát választ. Használja a nyelvet, s közben kétségeinek ad kifejezést a nyelv használhatóságát illetően.” (Rossz nyelven csak tévedni lehet. Erdély Miklós.)¹

RÁCZ MÁRTA gyakran, s ugyanakkor árnyaltan használja a nyelvet, amely a munkáiban a könyvtől kezdve a festménynek álcázott rejtvényen át, a körülötte lévő emberek vagy szappanoperák dialógusáig bezárólag sok formában megjelenhet. Bár alkalmazza az írást, az írott szöveget, műveiben nem csak nyelvi, hanem vizuális formát is választ, amely tartalmazza a nyelvet, ugyanakkor a fogalmi képalkotást is. Kritikát gyakorol a nyelv használatára vonatkozóan, és ezen keresztül szokásrendszerekre, a rögzült és rögzített jelenségekre összpontosítja figyelmét. Nem vizsgálja közvetlenül a felhasznált szöveg vizuális megjelenését, hanem

inkább a hozzá kötődő cselekvést, az olvasás aktusát, valamint azokat a fogalmakat (figyelem, gondolkodás), amelyek a velejárói. Mindent megtesz azért, hogy a létrejött műben legalább egy akadályt le kelljen küzdeni: például az időt. A néző kombinációs képessége és figyelme türelemmel kell, hogy párosuljon, így a művek szemlélése közben idővel fejlődik – akár egy képességfejlesztő játék esetében. Rácz Márta bizonyára sok mindenben kételkedik, de a berögzült fogalmakat használó közeg gondolkodásában biztosan – vagyis abban, amiben tévedni lehet. A tévedést pedig gyakran monoton, ismétlődő cselekvéssel teszi próbára. Kétségei nem csak a nyelvre és annak használatára vonatkoznak; munkái alapkaraktere kételkedő.

A 2004-ben készült diplomamunkájában történeteket variált. 39 darab, antikváriumban vásárolt könyvet lapjaira szedett szét, hogy azután 3 új könyvet rendezzen és kötessen össze belőlük. A munka során mindvégig tartotta az oldalszámozást, figyelt arra, hogy az egymás után következő oldalakon a megkezdett mondatnak mindig értelmes folytatása következzen és a különböző könyvekből származó lapok tartalma látszólag logikus legyen. A könyvek szabályrendszerét tehát mindvégig megtartotta, csak a tartalmukat változtatta meg (újraserkesztette), így a szövegek értelmezési tartománya és a narratíva, valamint az ezekből következő tudás rendszere vált a kételkedés, a kétségek tárgyává. Rácz ebben a munkájában határhelyzetet teremt, külsőleg minden kritériumát megtartja annak, hogy az új könyv könyvnek legyen tekinthető: van borítója, szerkesztője, pontos oldalszámozása. Amikor beleolvasunk, egy sajátos logika szerint ugyan, de követhető a könyvben szereplő történet. Apró ökológiai lábnyommal, kevés tárgyi és szellemi hulladékkal, a könyvekből újabb könyvek lettek.

¹ PETERNÁK MIKLÓS: *A konceptuális művészet hatásai Magyarországon*, 1991, <http://www.c3.hu/collection/koncept/koncept.doc>

RÁCZ MÁRTA
Virágcsendélet, 2000

RÁCZ MÁRTA
Szappanopera, 2004, installáció

A szerzőség kérdése lényegi pontja a műnek: az új könyv nem tekinthető egyértelműen ready made-nek, de nem is pusztán kiemelés vagy kisajátítás, inkább az újrahasznosítás egy különös módja, ami viszont egy tekintetben nagyon érdekes: paralel azzal a mechanizmussal, ahogyan a felhalmozódó, innen-onnan összeszedett tapasztalataink, tudásunk összegződik és artikulálódik kijelentéseinkben, cselekedeteinkben vagy akár létrehozott műalkotásainkban. Minden, ami eddig már megtörtént, mint megkerülhetetlen ismeretanyag befolyásolja tetteinket. Látszólag csak három új könyv született, amelyek ebben a formában eddig még soha senki által nem kerültek megírásra, de született egy „szerző” is, aki az újrendezéssel „írta át” mások, és „írta meg” saját történetét. Ha a könyvekre tekintünk, ez nem is olyan rossz teljesítmény, hisz igazán impozáns darabok, és éppen úgy néznek ki, mint a legnagyobb klasszikusok művei. Egyetlen hátrányuk, hogy nem töltik be a könyvként hozzájuk tartozó funkciójukat: általában senki nem olvassa – vagy még soha, senki nem olvasta őket. Éppen ebből származik a különlegességük is: páratlan darabok, amelyeknek értékét pont az adja, hogy a véletlen mint szervezőelv olyan összefüggéseket teremtett e három új történetben, amelyek az emberiség számára nagy valószínűséggel ismeretlenek.

RÁCZ MÁRTA
e8752, 2007, installáció; (Stúdió Galéria)

Egy már meglévő irodalmi mű lapjainak újrahasznosítására vállalkozott újfent Rácz Márta az e8752 című installációjában (Stúdió Galéria, 2007²). A könyv formáját itt szintén megbontotta – ezúttal „kiegészítésekkel” látta el az eredeti egységet –, és egy új kontextusba helyezte. Az installáció 9 darab, 200 × 30 cm-es fenyődeszkából áll, melyeket a falhoz állítva mutattak be. A deszkákra Honoré de Balzac: *A harmincéves nő* című kisregényét szögelt fel úgy, hogy minden 'e' betűbe egy 20-as huzal-szöveget vert be. A szögek messziről egyszerre hasonlítanak valamiféle hímzésre, egy kötőre, Braille-írásra. Tapintható, fogdosható tárgy.³ A fenti installációban a nyelv rögzítettsége nemcsak rejtett értelmezésként jelenik meg: a művész – a 8752 darab szöggel – konkrét csapásokat mért a szavakra. A szögelt könyv első ránézésre pusztán egy különleges tárgyegyüttes, ahol a megsárgult lapokat beborító szögek vizuálisan izgalmas felületi struktúrát alkotnak. Valamiféle rejt(jelez)ett írást juttat az eszünkbe, miközben a nyelv bizonytalanságára is utal, ahogy pusztán egyetlen betű kiiktatásával borul a rend és egy másik, kódolatlan rendszer jön létre. Ugyanakkor fogalmi szinten is azonnal hatni kezd a tárgy, az ember fejébe szöveget üt a gondolat, hogy a tekintete miért is szegeződik az olvashatatlanságig megvasalt felületekre. Látjuk, hogy egy könyv van előttünk, miközben épp abban a cselekvésben, az olvasásában vagyunk gátolva, ami legközvetlenebbül kötődik a szöveghez. Kiterítettek elének egy egész könyvet, még csak lapozni sem kell, mégsem megy olyan könnyen a befogadás. A szöveg képe vastartalmának következtében jelentősen átalakult: kép és szöveg elegyévé vált. Balzac története így is elolvasható, csak a behelyettesítés ütemére kell ráéreznünk. Azonban a történet, az olvashatósága ellenére másodlagossá vált, tulajdonképpen nincs is jelentősége, csak a szöveg formája (a könyv oldalai) és Rácz művének formája (fatáblák, könyvlapok, szögek), valamint ezek kapcsolata a látott kép „szövege”(értelmezése) nyújt olvasatot, de ez már nem Balzac történetéről szól, hanem a nyelv és az ahhoz kötődő aktus természetéről, tulajdonságairól. A kiállítóterben falhoz támasztott falapok tárgyakként újragondoltatják a szöveghez, olvasáshoz való viszonyunkat, ami – valljuk be – egyre felszínesebbé válik. A táblák felületére rögzített lapjai miatt ezt a „könyvet” elég nehéz lenne becsukni, olvasás után a polcra tenni, vagy onnan levenni. Rácz Márta gátol bennünket abban, hogy olvassunk: ő ütötte fel helyettünk, szögelt fel lapról-lapra a kiállítóterben látott könyvet, s így megfosz-

2 A 2006-os Stúdió díjasok kiállítása: Khoár Lilla-Will Potter és Rácz Márta. Stúdió Galéria, Budapest, 2007. szept. 4 – 29.
3 Rácz Márta portfóliója: <http://soapopera.uw.hu/>

RÁCZ MÁRTA
e8752, (részlet), 2007, installáció; (Stúdió Galéria)

totta annak a lehetőségétől, hogy szellemi társ legyen, amit magunkkal hordunk.

A rögzítés-feloldás mechanizmusa jelenik meg egy másik művében is (*Napló*, Liget Galéria, 2008⁴) – egyfelől fogalmakra, másfelől e fogalmak működésére vonatkozóan. Nagypapa már lezárult életének minden napját, egymást követően, időrendben felpecsételte a galéria falára 1922. április 28-tól 2008. április 20-ig⁵. A 31362 dátum falra pecsételése – akár a szövegelés – szintén egy meditatív cselekvésre emlékeztető, folyamatos koncentrációt igénylő komoly és monoton munka. Rácz szövegek helyett most szövegeket használ: pecsétet, tintát és számokat. Rögzít és leltárba vesz, de ezt az archívumot képtelenség elolvasni, csak számba lehet venni; miközben áttételesen mégis domináns a verbalitás, hiszen a dátumokat jelölő számsorok történeteket takarnak. A látogató egy számára ismeretlen ember életének dátumai előtt áll és önkéntelenül is azonosulási pontokat keres: azokat a napokat kutatja a falon, amelyeket magának tekint, amelyek látványa az emlékeiből történeteket hív elő. Ez a rejtett narratíva számtalan lehetséges variáció kiindulópontja is egyben, de ezek közül csak a „közös” időpontok értelmeződnek történetként: azok, amelyek a személyes illetve a kollektív emlékezet részei. Az ismerőség ideje privát történeteket hív elő: a Nagypapa napjainak dátumai kollektív időpontokká váltak, mindenki idejévé. Nincs saját időnk, nem volt a múltban, a jövőben sem lesz, az installációban

4 Rácz Márta: *Napló*. Liget Galéria, Budapest, 2008. nov. 25 – dec. 18.

5 „A mű egy emlék (emlékmű, műemlék), azoknak a lehetséges jövőknél az emlékére készült, melyekből már múlt lett, vagy amelyekből már soha nem lesz múlt.” – részlet a művész leírásából.

mégis mindenki sajátjának hitt időpontokat keres. A néző szempontjából lényegtelen, hogy kinek az életének a napjait látja a falakon, csak a művész szempontjából lényeges ez, aki a pecsételés során emlékezni kényszerítette magát, mintha egy ledolgozandó büntetést hajtana végre. A többiek számára, az emlékezés és felejtés különös útvesztőjébe kerülve, csak a saját emlékeik által nyer értelmet a mű. Így lesz egyszerre privát és kollektív, rögzített és feloldott, közös és személyes mindaz, amit ez a valóságtól elvonatkoztatott számfal magába foglal. Az emlékezéshez mindenekelőtt túlélni kell, a túléléshez pedig felejtetni, de ahogy az emlékezésnek úgy ennek sincs már semmi köze a valósághoz. A valóság a gondolkodás és a nyelv áldozata lett, amely ugyanúgy meghal az emlékezésben, mint a felejtésben. Ahogy Krasznahorkai László írja „Az emlékezés – a felejtés művészete”.

Józan, időtakarékos megoldással buzdít olvasásra Rácz Márta *Betű minden napra* (2007) című installációjában: „A Trafó előtti üvegvitrinek egyikébe kivettem egy könyvet, melyben minden nap lapozok egyet. Minden este. Így annak, aki nap mint nap arra jár, annak lehetősége van elolvasni a könyvet. Az első olvasmány: John Dos Passos *Manhattani kalauza*.”⁶ A köztérre vitt ki egy alapvetően bensőséges, privát természetű cselekvést, az olvasást. Magatartásformát választott: felkínált. Egyfelől lehetőséget teremtett arra, hogy jártunkban-keltünkben naponta egy-egy oldalt elolvassunk, másfelől határokat jelölt ki: az adott helyen csak az általa kiválasztott könyv áll rendelkezésre, és naponta csak két oldal olvasása megengedett. Lehetőséget kínál, ugyanakkor gátol, rákérdez az olvasási szokásainkra, rendszert visz az életünkbe, amely – mint minden rendszerbe szorított struktúra – veszteséggel él.

Rácz Márta legtöbb munkájában kritikusan viszonyul bevett szokásainkhoz, megkérdőjelezi a berögzült viselkedésformákat, és gyakran javasol azok helyébe újakat. *Szappanopera* című installációjában (Műcsarnok, Budapest, 2004⁷) a tv-sorozatok dialógusainak végtelenségig variálható közhelyes eszköztárát veszi célba. A látogató egy klaviatúra segítségével tetszés szerint komponálhatta meg a saját szappanoperáját, ami e kreatív gyakorlatok által is éppen annyira unalmassá vált, mint elődje. A felhasznált hangok, szavak, mondatok valódi tévéfilmekből származnak ugyan, de meglehetősen emlékeztetnek bennünket azokra, amelyekkel naponta élünk. A nyelv ereje veszni látszik, a művész által felkínált lehetőségek pedig ugyanazzal az eszköztárral dolgoznak, mint az életben használt fordulatok. Így nemcsak a „szabadidős” tevékenységek tartalmasságát vonja kétségbe, de az élet mindenre érvényes fogalomrendszerét és rutinműködését is. Ez történik a *Virágcsendélet* (2000) című munkájában is, amely egy másik megszokott időtöltésünket, képnézési szokásainkat pellengérezzi ki.

6 <http://soapopera.uw.hu>

7 *Szappanopera*. Műcsarnok, Budapest, 2004. okt. 7 – nov. 7.

RÁCZ MÁRTA
Szimfónia, 2008, installáció; (Gallery By Night, Stúdió Galéria)

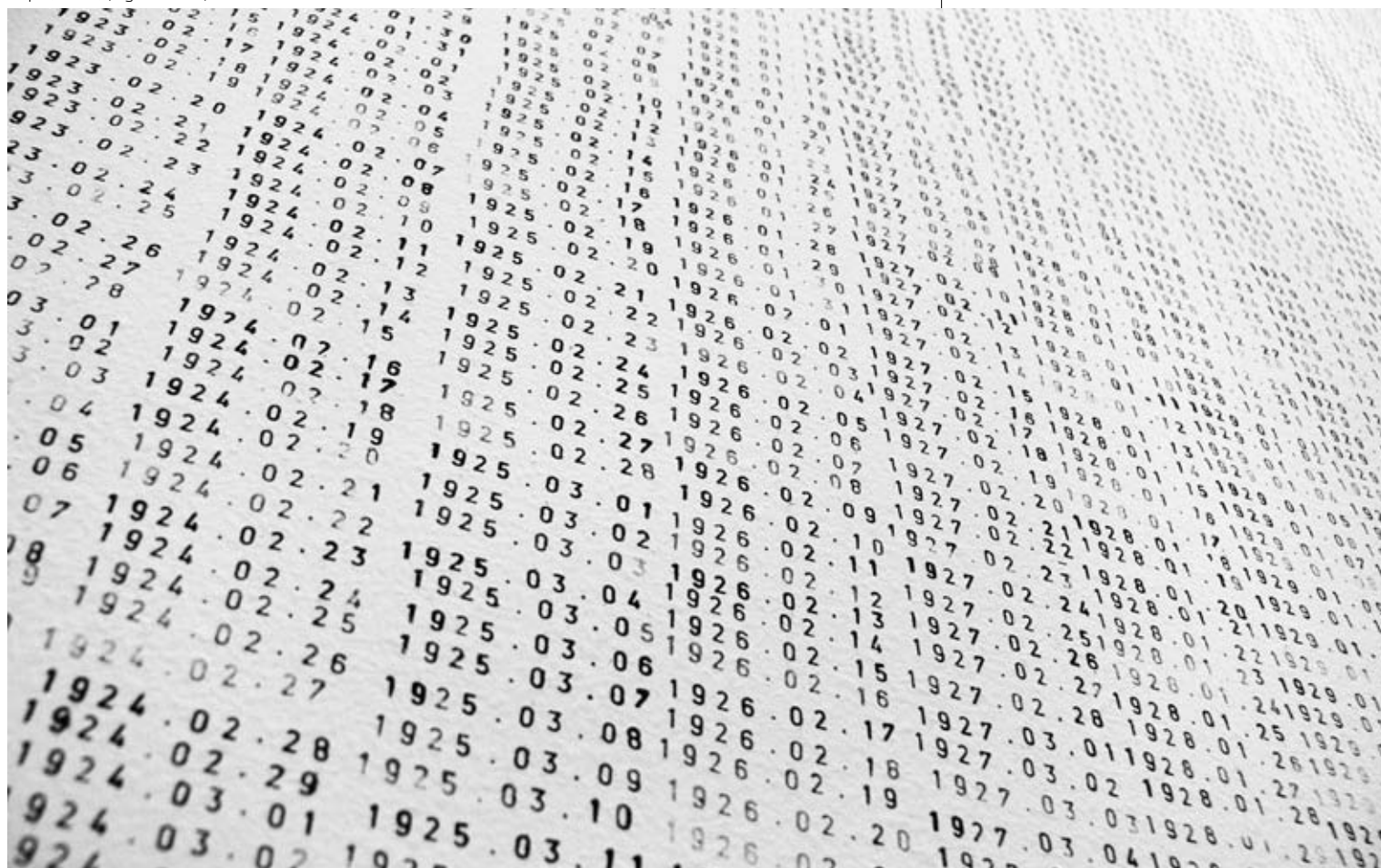

A *Virágcsendélet* úgy néz ki, mint egy megfejthető/megfejtendő/üres keresztrejtvény, egy fejtörő, annak minden (rejtvényűjságokból ismert) vizuális jellemzőjével. Fehér-sárga négyzetekre osztott képmezőt látunk, amelyen szabályos rendben, oszlopokba és vízszintes sávokba rendeződik a rejtvény. A néző egy festményt lát, és ha értelmezni kívánja a látottakat, az üres mezőkön felbuzdulva, az instrukciók alapján megfejtéseket adhat. Természetesen mindezt csak fejben teheti meg, arra ugyanis nincs lehetősége, hogy beleírjon a képbe; emiatt nehéz a dolga, rövid és hosszú távú memóriájára egyaránt szüksége van. Ahhoz, hogy megfejtse a festménynek álcázott rejtvényt (avagy a rejtvénynek álcázott festményt) minden betűt vizuálisan memorizálnia kell. Mindez nem könnyű, ám amennyiben sikerül, bizonyosan sokkal több időt tölt el a kép előtt állva, mint más esetekben. (Ha a néző idejéhez kellő figyelem is társul, arra is rájöhet, hogy a megoldások eleve meg vannak adva.)

Rácz egybemossa a szabadidő kétféle eltöltésének módját, amely más esetekben kizárja egymást: sosem fejtünk rejtvényt akkor, amikor kiállítást nézünk, és általában nem nézünk festményeket rejtvényfejtés közben. A kép és a rajta lévő szöveg egymáshoz való viszonya szintén ellentmondásos: a kép egyszerre egy festmény, s ugyanakkor egy óriási, falra akasztott rejtvény is; külön-külön mindkettő léte adekvát, de itt egyik sem működik pusztán eredeti minőségében. A kép vizuális jellemzője, festmény jellege egyúttal funkcióját is megadja, amit nem szoktunk meg, hisz egy műtárgy esetében nem kritérium a funkció, sőt éppen a hasznosság elve alól szabadul fel, amint rendeltetésének megfelel. Bár előfordul, hogy egy festményt meg kell fejtetni (ezt itt konkrét és átvitt értelemben is meg lehet tenni), ez a jelentésréteg itt mégis ironikusan van jelen. A rejtvényeket, ha egyszer beszereztük, nem hagyjuk kitöltetlenül, így, ilyen üres formájukban csak rövid ideig maradnak meg, mi több, nem őrizzük meg őket a falra téve. Másik két káros szenvedélyünk a dohányzás és a beszéd párosul Rácz Márta *Szimfónia* című installációjában (*Gallery By Night*, Stúdió Galéria, 2008⁸).

8 *Gallery by Night 2008 – Ivan Svoboda (CZ), Rácz Márta (HU)*. Stúdió Galéria, Budapest, 2008. nov. 11.

RÁCZ MÁRTA
Napló, 2008, (Liget Galéria)

A mű egy kupac olyan cigarettából áll, amelyet maga a művész sodort, miután a cigarettapapírokra írógéppel egy-egy mondatot – másoktól hallott vagy saját szövegeket – írt⁹. A cigarettákat el lehetett vinni, de elszívhatóak voltak a helyszínen is: mindenki „kiszájtatható” magának egyet közülük. Nem pusztán a nézés, a tekintet által birtokolták őket, sőt, a használatba vételük következtében még emblematikussá is válhattak: pl. „*hiába akarom, nem megy*”. Ebben a munkájában Rácz a nyelvben rejlő tartalékokat kihasználva nem pusztán fogalmakra épít, hanem a művészet befogadásának határait kitágítva megalkot egy újat. Tárgyainak nem csak funkciójuk volt, de hasznuk is: amíg el nem szívták őket lehetőségük volt műtárgyként a művészeti kontextusban létezni, amíg el nem nyomták őket lehetőségük volt cigarettaként viselkedni. A nyelvi lelemény pedig egy új terminussal gazdagította a művészeti kontextust, a mű befogadása most annyit tesz, mint: elszívni egy művet.

 OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM
OKM

A szerző 2008-ban az Oktatási és Kulturális Minisztérium Kállai Ernő művészettörténeti-műkritikai ösztöndíjában részesült.

9 SzíjÁRTÓ KÁLMÁN *Art gesztusok (1973–80)* című munkájában fokozatosan leégett cigarettára kézzel írt egyetlen szót: art.